

Linguistica ONLINE. Added: March, 30th 2007.
<http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/cornejova/cor-001.pdf>
 ISSN 1801-5336

Přívlásková místní jména z materiálu 11. – 13. století^[*] Michaela Čornejová

Zkoumáme-li nejstarší doklady českých toponym, je už při zřejmém kontaktu zřejmé, že jejich charakter je v mnohém odlišný od současného stavu. Během vývoje toponyma podléhala pravidelným jazykovým změnám, stejně jako apelativa, nadto se u nich setkáváme i s jevy specifickými. Vedle grafiky² a hláskosloví je to především rovina tvaroslovná, v níž docházelo k závažným změnám. Následující stat' se zabývá právě tvaroslovnými a slovtvornými vlastnostmi vybrané skupiny toponym, přívláskových místních jmen (dále MJ), a sice v kontextu vlastností češtiny 10. – 13. století.

Přívlásková MJ lze podle syntaktické povahy přívlásktu rozdělit na dvě skupiny: 1. typ *Lomnice nad Popelkou*, v němž původně jednoslovné oikonymum (*Lomnice*) bylo rozšířeno o neshodný přívlástek v podobě *předložka + vlastní jméno* (dále VJ). Tímto VJ je většinou pomístní jméno označující objekt v blízkosti daného sídla, např. horu (*Klenčí pod Čerchovem*), pohoří (*Rokytnice v Orlických horách*) nebo řeku (*Bilovice nad Svítavou*), u menších obcí také blízkou větší obec či město (*Jílové u Prahy*). 2. typ představuje např. toponymum *Dlouhá Lhota*, tedy MJ o struktuře *adjektivum + substantivum* s adjektivem v pozici shodného přívlásktu. Z hlediska doby vzniku jsou toponyma prvního typu mladšího původu, neboť byla o přívlástek rozšířena většinou v době pozdní, v 19. nebo 20. století, a to z úředních důvodů.³ Případy, kdy se přívlástek neshodný

objevuje už ve starších dokladech, jsou nečetné a jeho užití je ne₅soustavné a nezávazné.⁴ V našem materiálu česká toponyma tohoto typu nejsou doložena⁵ a následující výklad se týká pouze typu *adjektivní přívlástek + substantivum*.

Podrobná studie o toponymech s *adjektivním* přívlásktem pochází z pera I. Lutterera.⁶ V současné toponymii autor rozeznává tři typy přívlásktových MJ, podle vztahu přívlásktu a substantiva: 1. typ *Dobrá Mysl* - základové substantivum se jako MJ nevyskytuje a podstata pojmenování je v přívlásktu; 2. typ *Vysoká Pec*, MJ se stává hotové spojení adjektiva a substantiva, přívlástek patří k substantivu už v jeho apelativním významu; 3. typ *Vysoké Sedliště*, přívlástek patří až k MJ a má jasnou funkci rozlišovací. Tento typ je nejčastější a objevuje se už v nejstarší době. V rámci poslední skupiny autor třídí toponyma dle přívlásktového adjektiva, přičemž uplatňuje převážně kritérium *sémantické*: do jedné skupiny tak řadí např. *Lhotu Mnichovou*, *Mnišskou* a *Mniškovu*. Přestože se studie detailně nevěnuje tvoření⁷ přívlásktových adjektiv a vychází ze současného toponymického materiálu, je ojedinělá obsahovým zaměřením a řada dílčích závěrů je pro naše účely velmi důležitá.

Cílem této statě je podat zevrubný rozbor přívlásktových MJ z období 10. – 13. století, zaměřený na specifika jejich záznamu v latinských listinách. Sledujeme podobu substantivní a adjektivní části toponym, jejich utvoření a deklinaci v kontextu odpovídající etapy vývoje češtiny. Prostor věnujeme vybraným jevům provázejícím vývoj jmen tohoto typu do současnosti.

Analyzována jsou MJ, která jsou doložena s přívlásktem v uvedeném období, nikoliv ta, u nichž se přívlástek objevuje později. Materiál zahrnuje i jména osad později zaniklých. Rozšiřování jmen o přívlástek je obecně až záležitostí doby pozdější, a proto tento typ není v nejstarším období zastoupen velkým počtem dokladů (kolem 40). Doklady jsou získány excerpcí latinských listin všech vydaných svazků edice českého diplomatáře, jehož pátý díl končí rokem 1278 (dále CDB).⁸ Hlavní pozornost spočívá na dokla-

[*] A revised version of Čornejová, Michaela. 2006. "Místní jména z materiálu 11. – 13. století". *Acta onomastica* 47.140-50. Reproduced with permission. [Editor's note]

¹ Článek vznikl v rámci projektu *Výzkumné centrum vývoje staré a střední češtiny (od praslovanských kořenů po současný stav) LC546*.

² Grafice nejstarších propriálních dokladů se na antroponymickém materiálu věnovala J. Pleskalová, K počátkům českého pravopisu, *Listy filologické* 122, 1999, č. 3 - 4, s. 167-175, na materiálu toponym M. Čornejová, Ke grafice bohemik 10. – 12. století. In: SPFFBU A 53, 2005, s. 139 – 147. Také publikován v roce 2007 v elektronickém časopise *Linguistica ONLINE* pod touto adresou: <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/cornejova/cor-002.pdf>.

³ I. Lutterer – R. Šrámek, *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2004, s. 247.

⁴ I. Lutterer, *Místní jména s přívlásktovým určením*, ZMK 2, 1961, s. 141-159. K dokladu přívlásktu neshodného ve starší době např. *Brandýs nad Labem* k r. 1317 *Brandeis ultra Albeam*, srov. A. Profous, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, I, Praha 1947, s. 160; *Ústí nad Labem* k r. 993 (falzum ze 13. století) *Navsty super Albiam* (CDB1, s. 349 – ke ztratce viz odstavec „Doklady toponym“).

⁵ Ojedinělý je doklad MJ *Obce*, dnes část obce *Ochoz u Brna*, k r. 1210 (falzum ze 13. století): *Obec na ochozv* (CDB2, s. 394). V mladších dokladech se specifikace pomocí předložkového pádu už neopakuje a MJ v této podobě ani nepřešlo do úzu.

⁶ I. Lutterer, o. c. v pozn. 4.

⁷ Pod pojmem *tvoření slov* zde chápeme aspekt *tvoření i utvářenosti*. Srov. M. Dokulil, *Tvoření slov v češtině*, I, *Teorie odvozování slov*, Praha 1962, s. 9.

⁸ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, I (805 – 1197). Ed. G. Friedrich. Praeae 1907; II (1198 – 1230). Ed. G. Friedrich. Praeae 1912; III, 1 (1231 – 1238). Ed. G. Friedrich. Praeae

dech z originálních listin a falz, popř. kopií do 13. století. Mladší falza a kopie nejsou zcela vyloučeny, i když u nich nelze spolehlivě určit, do jaké míry odrážejí mladší písařský úzus nebo opisovačské chyby a informace jimi zprostředkované mohou být zavádějící. S vědomím zmíněných rizik uvádíme tyto doklady pouze ilustrativně a jsou označeny *.

Přívlastková MJ ve vybraných klasifikacích toponym

Pracujeme-li s onymickým materiálem, je na místě uvést, jak se k přívlastkovým MJ staví některé z dosavadních onomastických klasifikací toponym. Vzhledem k tomu, že naším cílem je jazyková analýza, nikoliv onomastická, jsou uvedeny klasifikace pouze výběrově, a sice ty, které zohledňují i kritérium jazykové, resp. slovtvorné.

Přívlastková toponyma vyděloval už F. Miklosich.⁹ Zařazoval je do MJ utvořených kompozit, v jejich rámci do subordinálních kompozit („Determinative Composita“) s prvním členem adjektivním či numerálním (typ 1) nebo s prepozicí (typ 2). První typ zahrnuje jednoslovná toponyma *Novosedly*, *Suchdol* a dvouslovná (adjektivum + substantivum) *Černý Potok*. Do druhé skupiny patří toponyma typu *Předmostí*, *Podhora*; zde už autor nepřihlíží k eventuální sufixaci.

Polský onomastik S. Rospond řadí přívlastková toponyma do třetí skupiny své klasifikace, do kompozit,¹⁰ resp. do skupiny „Sousloví“.¹¹ Pro naše účely je vhodné zmínit typ a) adjektivum + substantivum, např. *Biale brzegi*, a typ e) předložková sousloví,¹² např. *Zagrody za Zakrzowem* nebo doklad z r. 1202 u *Glinian* (*Vglinan*), později *Gliniany*.

V několika svých dílech se třídění toponym věnoval V. Šmilauer. Sémantické dělení toponym v *Soustavě českých MJ*¹³ nezohledňuje, zda je daný lexikální základ obsažen v pozici substantiva nebo atributu. Tak je např. k základu „Kámen“ řazeno MJ *Kámen*, *Kameničná* i *Kamenná Hora*.

1942; III, 2 (1238 – 1240). Ed. G. Friedrich et Z. Kristen. Praeae 1962; IV, 1 (1241 – 1253). Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praeae 1965; IV, 2 (1241 – 1253) Indices... Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praeae 1965; V, 1 (1253 – 1266). Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praeae 1974; V, 2 (1267 – 1278). Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praeae 1981; V, 3. Series regestorum. Ed. J. Šebánek et S. Dušková. Praeae 1982; V, 4 (1253 – 1278). Prolegomena... Ed. S. Dušková et V. Vašků. Praeae 1993.

⁹ F. Miklosich, *Die Bildung der slavischen Personen- und Ortsnamen*, Heidelberg 1927, s. 212.

¹⁰ S. Rospond, *Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych*, Wrocław 1957.

¹¹ „zestawienia syntaktyczne“ (S. Rospond, o. c. v pozn. 10, s. 47), v německém překladu „syntaktische Zusammensetzungen“ (S. Rospond, *Slawische Namenkunde. I. Die slawischen Ortsnamen*, Heidelberg 1989, s. 127). Překlad „sousloví“ přebíráme od V. Šmilauera (V. Šmilauer, *Úvod do toponomastiky*, Praha 1963, s. 86).

¹² „zestawienia z wyrażeniem przyimkowym“ (S. Rospond, o. c. v pozn. 10, s. 48), v německém překladu „präpositionale Zusammenstellungen“ (S. Rospond, o. c. v pozn. 11, s. 127).

¹³ V. Šmilauer, *Soustava českých místních jmen*, In: A. Profous – J. Svoboda, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, V, Praha 1960, s. 521 – 670.

*Osídlení Čech ve světle MJ*¹⁴ zkoumá vztahy mezi typy MJ a jejich geografickým rozšířením, tj. vývoj a chronologii osídlení pomocí MJ. Přívlastková MJ netvoří v tomto smyslu žádné typy, proto je autor nevyčleňuje jako svébytnou skupinu. S vlastní klasifikací Šmilauer seznamuje v *Úvodu do toponomastiky*¹⁵ a v ní řadí MJ našeho typu pod skupinu 5 „Rozlišování“, č. 53 „Přívlastky (sousloví)“. Člení je na adjektivní (ta dále dle typu adjektiva), substantivní, předložkový pád.

Pro nás zajímavým jevem, tvořením adjektiva z antroponyma a deklinací přívlastku, se zabývá u některých hesel slovník L. Hosáka a R. Šrámka.¹⁶

V klasifikaci E. Eichlera a R. Šrámka¹⁷ spadají přívlastková MJ do skupiny „Víceslovná oikonyma“. Dále se dělí¹⁸ do skupin, z nichž je pro nás relevantní „II. Víceslovná oikonyma s adjektivy“. Autoři se zaměřují na korelační dvojice přívlastků (typ *starý-mladý*) a jejich geografické rozšíření.

Jak bylo uvedeno výše, pro účely této studie byla shromážděna přívlastková MJ, resp. toponyma o struktuře *adjektivum + substantivum*, z období 10. – 13. století.¹⁹ Sledujme nyní způsob záznamu obou toponymických komponentů s přihlédnutím k okolnostem vzniku latinských listin a k jazykovým a historickým reáliím zkoumaného období. Určovaným **substantivem** přívlastkových MJ je vždy apelativum, většinou neodvozené a častěji v singuláru než v plurálu: *sedlo*, *ves*, *hora/hory*, *újezd*, ojediněle deminutivum *hrádek*, *újezdec*. Pro pisatele listin, znalé češtiny i latiny, byla apelativní toponyma průhledná, srozumitelná, a proto je při sestavování latinských listin často překládali. Mnoho českých toponym je dokonce v nejstarší době doloženo výhradně v

¹⁴ V. Šmilauer, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 1960.

¹⁵ V. Šmilauer, o. c. v pozn. 11, s. 85 – 88.

¹⁶ L. Hosák – R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I*, Praha 1970, II, Praha 1980, např. heslo *Lhota Rapotina*, I, s. 514.

¹⁷ E. Eichler – R. Šrámek, *Strukturtypen der slawischen Ortsnamen/Strukturtypen typy slovanské oikonymie*, Leipzig 1988. Dělí oikonyma do čtyř základních skupin: (1) Jednoslovná, (2) Víceslovná, (3) Větná (syntaktická), (4) Kontaminace (nepravidelné tvoření).

¹⁸ Spadá sem pět skupin: I. Víceslovná oikonyma s předložkami, II. Víceslovná oikonyma s adjektivy, III. Víceslovná oikonyma se zájmeny, IV. Víceslovná oikonyma s číslovkami, V. Víceslovná oikonyma se substantivy.

¹⁹ Od původu dvoučlenná jsou i některá toponyma s posesivními sufixy *-ov*, *-ín*, *-’* (← *-jb*). V jejich nejstarších dokladech se s pozůstatky dvoučlennosti nesetkáme, což dokazuje, že toponyma tohoto druhu byla poměrně brzy chápána jako substantiva. Na tomto místě se jimi nezabýváme. Srov. J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého. III. Tvarosloví, 1. Skloňování. 2. vydání*. Praha 1960, s. 267. Podobně MJ typu *Knězeves*, *Březiněves* byla od původu sousloví se samostatnou deklinací obou částí, z nichž první je adjektivum odvozené od vlastního jména nebo názvu osoby. Srov. o tom více V. Šmilauer, o. c. v pozn. 11, s. 96. Tímto typem toponym se zde rovněž nezabýváme.

latinské podobě (*Sancta Corona* k r. 1263 – dnešní *Zlatá Koruna*; *Longa villa* k r. 1256 – dnešní *Dlouhá Ves*). Překládání je jev velmi častý i u jednoslovných toponym tvořených onymizací, resp. toponymizací (*Lapis* k r. 1256 - dnešní *Kámen* u Pelhřimova), a typický především pro listiny pocházející z 13. století. Vedle latinsky zaznamenaných toponym jsou v dokladech hojně zastoupena také německá. V těchto případech jde vždy o souvislost s německým založením osady, často během německé kolonizace ve 13. století (např. k r. 1267 *Bruneswerde* - dnešní *Stará Ves nad Ondřejicí*; k r. 1265 *Walterdorf* - dnešní *Moravská Nová Ves*). Zatímco v případě latinských dokladů jde tedy o jakýsi překlad „ad hoc“ vzniklý při aktu sepisování listiny, německá toponyma existovala i v reálném užívání.

Převážná většina přívlastkových MJ obsahuje v substantivní části frekventovaná apelativa *dól*, *újezd*, *lhota*, *ves*, *hora*. Existence toponym jako **Dól*, **Lhota*, **Ves* nebo **Hora* není z důvodu silného sepětí s apelativní složkou slovní zásoby vhodná. Deapelativní a navíc neodvozená toponyma typu **Ves* zcela nevyhovují potřebě, kterou má vlastní jméno plnit – individualizace a konkretizace objektu.²⁰ Jednou z možností naplnění těchto funkcí je rozšíření apelativa o rozlišující **přívlastek**. V nejstarších dokladech se takto děje zvláště u četných toponym se substantivem *újezd* a *lhota*.²¹

Doklady toponym

V následujících tabulkách je uveden přehled *českých* dokladů toponym ze zkoumaného období. Do dvou skupin je dělíme s ohledem na odvození přívlastkového adjektiva z apelativa nebo propria.

Poznámka k citaci dokladů: sloupec „Doklad“ = netranskribovaný doklad toponyma, doklad označený * pochází z falza nebo kopie z mladší doby; „Přepis“ = transkribovaný doklad;²² „Údaje z CDB“: typ listiny (or. = originál, sp. XIII = falzum z 13. století, c. XIII = kopie ze 13. století; CDB1 = první svazek edice, CDB5/II = pátý svazek edice, druhý díl...; 119*1131 = doklad je na

²⁰ O rozdílech mezi apelativy a proprii např. J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*, Praha 1964, s. 9 – 10; R. Šrámek, *Úvod do obecné onomastiky*, Brno 1999, např. s. 11 – 12; na s. 17 Šrámek píše dokonce o „rušivém působení apelativního pojmenování objektů v komunikační funkci propria.“

²¹ V Čechách existuje 121 *Újezdů/Újezdců* a 322 *Lhot* (I. Lutterer, o. c. v pozn. 4, s. 141). Četné studie nalezneme i k chronologickému a geografickému rozvrstvení *Újezdů* a *Lhot*: např. L. Hosák – R. Šrámek, o. c. v pozn. 16, II, s. 519 – 520; Z. Boháč, *Újezdy a Lhoty. Příspěvek k dějinám osídlení středověkých Čech*. *Historická geografie* 12, 1974, s. 3 – 21.

²² Podrobně k rekonstrukci a transkripci nejstarších propriálních bohemi J. Pleskalová, *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*, Brno 1998, s. 12 – 16.

s. 119 svazku a příslušná listina je z r. 1131); „Lokalizace“ = dnešní název lokality, MČ = místní část; „Literatura“: Rb,²³ HŠ,²⁴ Pf.²⁵

A. Adjektivum deapelativní

Doklad	Přepis	Údaje z CDB	Lokalizace, literatura, poznámky
Studene dole	<i>Stud'en'ě dol'e</i>	or. CDB1 119*1131	<i>Studenec</i> , MČ obce <i>Čelechovice na Hané</i> , okr. <i>Prostějov</i> (HŠ II 511)
*Studendol	<i>Studen dól</i> nebo <i>Studen-dol</i>	c. XIV CDB5/II 391*1274	<i>Studenec</i> , MČ obce <i>Čelechovice na Hané</i> , okr. <i>Prostějov</i> (HŠ II 511)
Suchidol	<i>Suchý dól</i>	or. CDB3 38*1233	<i>Praha-Suchdol</i> (Pf IV 232)
Zuchdol	<i>Suchdol</i>	or. CDB5/I 708*1266	<i>Praha-Suchdol</i> (Pf IV 232)
Zvchodol	<i>Suchodol</i>	or. CDB5/I 223*1257	CDB a Pf řadí k <i>Suchdol</i> , okr. <i>Kutná Hora</i> , HŠ k <i>Suchdol nad Odrou</i> , okr. <i>Nový Jičín</i> (Pf IV 232, HŠ II 518)
Naksacigore	<i>Na kačí gor'ě</i>	sp. XII CDB1 413*1167	<i>Záhradí</i> , MČ <i>Litomyšle</i> , okr. <i>Svitavy</i> (Pf IV 703-704)
Nakhlenwe hore	<i>Na kl'enové hor'ě</i>	or. CDB5/II 118*1268	dn. <i>Hoříčky</i> okr. <i>Český Krumlov</i> (Pf I 699/k r. 1284 doklad <i>Klenov</i>)
Nabelem chlumme	<i>Na b'ielém chlum'ě</i>	or. CDB5/II 118*1268	Pf řadí ke <i>Skalné</i> , část obce <i>Mýto</i> , MČ <i>Hořice na Šumavě</i> , okr. <i>Český Krumlov</i> (Pf IV 70)
Natschernerece	<i>Na černé r'ěc'ě</i>	or. CDB5/II 118*1268	<i>Černá v Pošumaví</i> , okr. <i>Český Krumlov</i> (Pf I 321)
Naztaremzedle	<i>Na starém s'edl'e</i>	sp. XIII CDB1 395*1115	<i>Staré Sedlo</i> , okr. <i>Tachov</i> (Pf IV 31 Staré Sedlo 5)

²³ F. Roubík, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*. Praha 1959.

²⁴ L. Hosák – R. Šrámek, o. c. v pozn. 16.

²⁵ A. Profous, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, I, Praha 1947, II, Praha 1949, III, Praha 1951, IV, Praha 1957 (s J. Svobodou), V, Praha 1960 *Dotázky k dílu A. Profouse* (V. Šmilauer – J. Svoboda).

Starezedlo	<i>Staré sedlo</i>	sp. XIII CDB1 428*1186	<i>Staré Sedlo</i> , okr. <i>Tachov</i> (Pf IV 31 Staré Sedlo 5)
Ztarozedl	<i>Starosedl</i>	or. CDB4 358*1250	<i>Staré Sedlo</i> , okr. <i>Tachov</i> (Pf IV 31 Staré Sedlo 6, Pf V 269 řadí k Staré Sedlo 5)
Nouesedlo	<i>Nové sedlo</i>	c. XIII CDB1 90*1061/85	<i>Nové Sedlo</i> , zaniklé, nelokalizováno (Rb 127)
Ztare Zedlo	<i>Staré sedlo</i>	sp. XIII CDB1 424*1185	<i>Staré Sedlo</i> , MČ <i>Teplé</i> , okr. <i>Karlovy Vary</i> (Pf IV 31 Staré Sedlo 6)
Nowygradek	<i>Nový grádek</i>	or. CDB2 101*1213	Nový Hrádek u nebo v Olomouci (uvádí CDB, HoŠ neuvádí)
*Lhota Dluha	<i>Lhota dlúhá</i>	c. XIV CDB2 31*1203	Pf řadí ke dvěma MJ: <i>Lhotky</i> a <i>Dlouhá Ves</i> , obě u Pelhřimova; Rb uvádí <i>Lhota Dlouhá</i> , zaniklá. Snad dvůr <i>Lhotka</i> mezi Rynárce a Pelhřimovem; později v dokladech <i>Lhota Služátecká</i> (Pf II 523, Pf IV 505, Rb 123)
*Lhota Ocruhla	<i>Lhota okrouhlá</i>	c. XIV CDB2 31*1203	<i>Lhota okrouhlá</i> , zanikla v okolí Rynárce; snad <i>Dobrá Voda</i> (Pf II 552, Rb 123)
*Wyssokalhotha	<i>Vysoká lhota</i>	sp. IV CDB5/I 544*1263	<i>Vysoké Pole</i> , okr. <i>Zlín</i> (HŠ II 276)
*Gelenerohi	<i>Jel'en'ie rohy</i> ²⁶	sp. IV CDB5/I 435*1261	<i>Jelení rohy</i> , zaniklé u <i>Koryčan</i> , okr. <i>Kroměříž</i> (HŠ nemá)
Kamene moste	<i>Kam'enn'ě most'ě</i>	sp. XII CDB1 378*1088	<i>Kamenný Most</i> , okr. <i>Kladno</i> (Pf III 137)
Camenimost	<i>Kamenný most</i>	or. CDB5/II 363*1273	<i>Kamenný Most</i> , okr. <i>Kladno</i> (Pf III 137)
Kamenna hora	<i>Kamenná hora</i>	sp. XIII CDB1 434*1186	<i>Kamenná Hora</i> , MČ obce <i>Nečtiny</i> , okr. <i>Plzeň-sever</i> (Pf I 682)
Criwawes	<i>Kr'ívá v'es'</i>	or. CDB3 38*1233	<i>Křivá Ves</i> , MČ obce <i>Velké Popovice</i> , okr. <i>Praha-východ</i> (Pf IV 508)

²⁶ V případě přepisu *Jel'enie rohy* jde o tvar duálu.

Ztarawez	<i>Stará v'es'</i>	or. CDB3 30*1233	<i>Nový Dvůr u Dobré Vody</i> (MČ <i>Toužimi</i> , okr. <i>Karlovy Vary</i>) (Pf IV 517)
Dobrawoda	<i>Dobrá voda</i>	or. CDB4 440*1252	<i>Dobrá Voda</i> , okr. <i>Žďár nad Sázavou</i> (HŠ II 730)
Scernogat	<i>Černogat'</i>	or. CDB1 311*1192/93	<i>Černá Hat'</i> , MČ obce <i>Mladotice</i> , okr. <i>Plzeň-sever</i> (Pf I 597)
Scirn Hat	<i>Črn hat'</i>	or. CDB4 352*1250	<i>Černá Hat'</i> , MČ obce <i>Mladotice</i> , okr. <i>Plzeň-sever</i> (Pf I 597)
Ostrusen vgezđ	<i>Ostružen újezd</i>	sp. XIII CDB2 422*cc1227	<i>Ostružno</i> , okr. <i>Jičín</i> (Pf III 301-302)
Vgezđ prahni	<i>Újezd prašný</i>	sp. XIII CDB1 401*1115	<i>Prašný Újezd</i> , MČ obce <i>Mlečice</i> , okr. <i>Rokycany</i> (Pf IV, 434-35)
Medli ugezdec	<i>Medlý újezd'ec'</i>	or. CDB1 119*1131	<i>Medlov</i> , okr. <i>Olomouc</i> (HŠ II 48)
*Leuigradec	<i>Levý grad'ec'</i>	c. XVIII CDB2 436*1221	<i>Levý Hradec</i> , zaniklé knížecí sídlo u Prahy (Pf I 739)

B. Adjektivum depropriální (denatronymické)

Doklad	Přepis	Údaje z CDB	Lokalizace, literatura, poznámky
Selci dole	<i>Žěl'ci dol'e</i>	or. CDB1 119*1131	<i>Želeč</i> , okr. <i>Prostějov</i> (HŠ II 814)
*Schelchdol	<i>Žěl'č dól</i> nebo <i>Žěl'čdol</i>	c. XV CDB3 160*cc1234	<i>Želeč</i> , okr. <i>Prostějov</i> (HŠ II 814)
Ponebuzlaz	<i>Pon'ěbuz' láz</i>	sp. XIII CDB1 395*1115	snad <i>Láz</i> , MČ obce <i>Kladruby</i> , okr. <i>Stříbro</i> (Pf II 486)
Kozarini Hloti	<i>Kozar'iny hloty</i> ²⁷	or. CDB5/II 481*1275	<i>Lhota</i> , okr. <i>Přerov</i> (HŠ I 505)
*Weliczyna Lhota	<i>V'el'čina lhota</i>	c. XVIII CDB4 359*1250	<i>Lhota Veličina</i> , zaniklá u <i>Vážan</i> , okr. <i>Blansko</i> (HŠ I, 519)

²⁷ Substantivum zapsáno s přesmykem hlásek *h* a *l*, jehož příčinou je pobočná slabika na začátku slova.

Gnevin Most	<i>Gn'ěv'in most</i>	or. CDB2 300*1227	<i>Most</i> (Pf III 135-136)
Vcistimira wesci	<i>V Čst'im'ira v'esc'i</i>	sp. XIII CDB2 422*cc1227	zaniklá <i>Ves Ctimirova</i> , splynula s <i>Heřmaní</i> , okr. <i>Písek</i> (Rb 51, Pf I 613-614)
Walse vgezd	<i>Valšě újezd</i>	sp. XIII CDB2 422*cc1227	<i>Valšův Újezd</i> , nelokalizován (Rb 127)
Hotesow ugezd	<i>Chot'ěšov újezd</i>	sp. XIII CDB2 422*cc1227	<i>Chotěšův újezd</i> , zaniklá ves, snad <i>Chotěšov</i> , okr. <i>Litoměřice</i> (Pf nemá, Rb 88)
Conratov vgezd	<i>Konrátov újezd</i>	sp. XIII CDB2 422*cc1227	<i>Konrátův újezd</i> , zaniklá ves (Pf nemá, Rb 34)
Maleulaz	<i>Mal'év láz</i>	sp. XIII CDB1 395*1115	<i>Málev Láz</i> zaniklá ves u <i>Boru</i> okr. <i>Tachov</i> (Pf II 486; Rb 76)
Hindrich ugezd	<i>Hindr'ich újezd</i>	sp. XIII CDB2 422*cc.1227	<i>Jindřichův újezd</i> , zaniklá ves, snad <i>Jindřichovice</i> , MČ obce <i>Blatná</i> , okr. <i>Strakonice</i> (Pf nemá, Rb 60)

Z tabulek je zřejmé, že v pozici přívlastku převažují adjektiva deapelativní. Není doložen žádný přívlastek z etnického jména (český-německý) a nesetkáme se s přívlastky ze zeměpisných jmen.²⁸ Přívlastky toponym skupiny A tvoří z větší části adjektiva z hlediska češtiny neodvozená (*studený, suchý, černý, dobrý, starý, nový, m/e/dlý, levý, vysoký*), několik slovotvorně motivovaných adjektiv je desubstantivních (*kačí, klenový, jelení, zadní,*²⁹ *kamenný, okrúhlý, prašný, ostružen*).

²⁸ V Luttererově analýze toponym se základem *Lhota* převažují ve starší době přívlastky z osobních jmen, často odvozeny od jména prvního hospodáře, rychtáře nebo lokátora (o. c. v pozn. 4, s. 155). Zdá se však, že platnost tohoto závěru je omezena jen na některé typy přívlastkových jmen.

²⁹ U slovnědruhového zařazení základu *zad-* panuje v literatuře nejednotnost: jako substantivum jej chápe V. Machek, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského, Praha 1957, s. 580 – 581. D. Šlosar řadí adjektivum *zadní* k deadverbiálním (A. Lamprecht - D. Šlosar - J. Bauer, Historická mluvnice češtiny, Praha 1986, s. 315), Z. Rusínová uvádí *nazad* u deadverbiálních adverbii, ačkoli „*zad není předložka ani adverbium*“ (Z. Rusínová, Tvoření staročeských adverbii, Brno 1984, s. 111 – 112).

Adjektiva skupiny B jsou tvořena od osobních jmen (OJ), jde tedy o relační adjektiva individuálně posesivní. V následujícím popisu se zaměříme na jejich tvoření, které je odlišné od stavu v současné češtině.³⁰ Kromě dokladů *V Čst'im'ira v'esc'i* a *Valšě újezd*, v nichž je posesivita vyjádřena genitivem antroponyma, *Hindr'ich újezd*, kde posesivita vyjádřena není, se při tvoření adjektiv uvedeného typu uplatňují tři sufixy zděděné z praslovanštiny: *-óv/-év* (← *-ovъ/-evъ*), *-in* (← *-inъ*) a původní *-jb*, které má po pračeských hláskových změnách podobu změkčení *-'*. Sufixem *-'* (← *-jb*) jsou utvořena adjektiva *Žěl'eč* (z OJ *Žělek* „Želkův“) a *Pon'ěbuz'* (z OJ *Pon'ěbud* „Poněbudův“), sufixem *-in* adjektiva *Kozar'in*, *V'el'ičin*, *Gn'ěv'in* („Kozarův, Velikův, Hněvův“) a sufixem *-óv/-év* *Chot'ěšov*, *Konrátov*, resp. *Mal'év*. Na rozdíl od nové češtiny, v níž není tvoření sufixem *-'* (← *-jb*) živé a individuálně posesivní adjektiva se tvoří podle rodu substantiva, byla ve staré češtině pro výběr sufixu důležitá kmenová příslušnost substantiva. Ve všech uvedených případech jde o maskulina: OJ *Chotěš* a *Mal'* jo-kmenová, *Konrát*, *Pon'ěbud* a *Žělek* o-kmenová, *V'el'ika* a *Gn'ěva* a-kmenová, OJ *Kozar'* mělo zřejmě tvary konsonantické i jo-kmenové.

Na rovině morfologické lze sledovat konkurenci jmenné a složené deklinace adjektiv. Ve zkoumaném období zachovávají deapelaťivní adjektiva ve větší míře než v současné češtině zbytky původní jmenné deklinace.³¹ Lze je sledovat zvláště na tvarech nepřímých pádů: *Stud'en'ě dol'e*, *Kam'enn'ě most'ě*, *Žěl'či dol'e* (tvary bezpředložkového lokálu), ale i na tvarech nominativu: *Ostružen újezd*.

Vývoj toponym

U několika dokladů první skupiny se setkáváme s toponymy struktury *prepozice + adjektivum + substantivum* (*Na starém s'edl'e*, *Na černé r'ěc'ě*, *Na b'ielém chlum'ě*). V současné oikonymii jde o typ neužívaný,³² ale vyskytuje se hojně mezi pomístními jmény, anoikonymy.³³ Zmíněný jev souvisí s charakterem zápisu toponym v nejstarší době, kdy písař v kontextu latinské věty zachytil jméno v nejčastěji užívané pádové formě, lokálové nebo řidčeji genitivní, a ta v daný moment nahrazovala tvar nominativu,

³⁰ A. Lamprecht - D. Šlosar - J. Bauer, o. c. v pozn. 29, s. 296 – 298.

³¹ A. Lamprecht - D. Šlosar - J. Bauer, o. c. v pozn. 29, s. 172 – 178; M. Komárek, Nástin morfologického vývoje českého jazyka. Praha 1981, s. 86 – 88; V. Vážný, Historická mluvnice česká, II Tvarosloví, 1. část Skloňování, Praha 1964, s. 96n.

³² E. Eichler – R. Šrámek, o. c. v pozn. 17, jej mezi současnými oikonymy s prepozicemi vůbec neuvádějí.

³³ V. Šmilauer (o. c. v pozn. 11, s. 72) v rámci typů s předložkou na prvním místě v syntagmatu uvádí typ *prepozice + substantivum* (*U Kaple*) a *prepozice + adjektivum* (*Na dlouhé*), přičemž konstatuje, že oba jsou typické především pro anoikonyma.

tj. oficiální název lokality.³⁴ Pro ilustraci uveďme netranskribovaný zápis několika toponym v listině z r. 1268: „...*Naklenwe hore, Vmladone, Naochruhle, Vyanka, Nabelem chlume, Vdirka, Vmica, Nemochrich, Vhlimi, Natschernerece, Nabliznerich et nahirzowe villarum*...“ (CDB5/II, s. 118), v němž je součástí všech toponym lokálová předložka *na* nebo *v*, resp. genitivní *u*, zapsáno grafěmem *v*. O tom, že podoba nepřímého pádu byla nestálá a nefungovala dlouhodobě jako oficiální jméno obce, svědčí časté paralelní doklady toponym bez předložky: *Na starém s'edl'e – Staré sedlo*. V některých případech může být předložkový pád signálem neustálenosti místního jména a blíží se tak typologicky k jménu pomístnímu (např. *Na černé r'ěc'ě – dn. Černá*). Hranici mezi oběma uvedenými možnostmi lze odlišit kvůli nedostatečným znalostem reálií velmi obtížně.

Ústup předložkových pádů provází vývoj oikonym od rané doby a v cizojazyčných dokumentech se začalo brzy užívat nominativu. Vedle odstraňování předložky a konstituování toponym typu *Staré sedlo* ← *Na starém s'edl'e* je tento postup spojen se vznikem toponym typu *Na kl'enové hor'ě* → *Klenov* (podobně *Medlý újezd'ec'* → *Medlov*). Oba procesy spojuje snaha o ekonomii ve vyjádření, realizovaná vytvořením kratšího jména.³⁵ Tendenci k univerbizaci lze pozorovat u mnoha přívlastkových MJ a v praxi se tak děje různými způsoby. Kompozici představuje změna typu *Suchý dól* → (*Suchodol*) → *Suchdol*, typ *Studenec* ← *Studen dól* vzniká vypuštěním substantiva a odvozením od adjektiva sufixem (topoformantem).³⁶ MJ *Želeč* se vyvíjelo z původního *Žěl'ec dól* přes kompozitum (spřežku) *Žěl'čdol* a novou podobou toponyma se stává po vynechání apelatíva adjektivní část se jmennou deklinací (*do Žěl'ča dola, v Žěl'ču dolu*...).³⁷ Z MJ typu *Chot'ěšov újezd* vzniká po odstranění substantiva a přehodnocení původního posesivního adjektiva v substantivum jednoslovný název s deklinací plně jmennou. (Je tedy oprávněná Roubíková domněnka, že doklad se vztahuje k dnešnímu MJ *Chotěšov*.) Uvedený vývoj ukazuje, že identifikující část toponyma zůstává jakožto toponymicky relevantní, zatímco část pojmenovávající je odstraňována.

³⁴ K zápisu toponym v listinách srov. také V. Šmilauer, o. c. v pozn. 11, s. 102; o funkci nepřímých pádů v roli nominativu např. M. Čornejová, *Tschechische Bewohnernamen auf –any im 11. – 13. Jahrhundert, Österreichische Namenforschung* 34, 2006, str. 27-40.

³⁵ V. Šmilauer (o. c. v pozn. 11, s. 92) uvádí i další postup, a sice vytváření složenin: *U hlíny* → *Záhlíní*.

³⁶ Zde můžeme poukázat na jev z mluveného jazyka, který se vyrovnává s víceslovnými místními jmény vytvořením složenin typu *Valašské Meziříčí* → *Valmez*, *Havlíčkův Brod* → *Havlbrod*, *Jindřichův Hradec* → *Jindrhradec*. Srov. také např. I. Lutterer – R. Šrámek, o. c. v pozn. 3, s. 191, kteří u hesla *Odolena Voda* uvádí lidovou podoba jména *Vodolka*, tj. jednoslovnou variantu s topoformantem. Podobně *Ves Zdislavova* → *Zdislavov*. L. Hosák – R. Šrámek, o. c. v pozn. 16, II, s. 690.

³⁷ L. Hosák – R. Šrámek, o. c. v pozn. 16, II, s. 814.

Závěr

Záměrem našeho rozboru bylo představit oikonymický typ přívlastkových místních jmen jako jazykový materiál, na němž lze demonstrovat typické vlastnosti češtiny v nejstarším vývojovém období. V morfologickém plánu jsme se zaměřili na jmenné tvary přívlastkových adjektiv, v slovtvorbě především na tvoření individuálně posesivních adjektiv podle kmenové příslušnosti základového propria. Při sledování vývoje toponym jsme poukázali na ústup předložkových pádů a na tendenci k vytváření jednoslovných názvů, univerbizaci. Doklady českých toponym v latinském kontextu umožnily vhléd do způsobu jejich záznamu, při němž se písaři listin často uchýlovali k překládání deapelatívních substantiv do latiny.